

ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

THE PECULIARITIES OF DIFFERENT INTERPRETATION
OF LAW IN DIFFERENT LEGAL SYSTEMS

Саміло Г.О.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та трудового права
Запорізького національного технічного університету*

Стаття присвячена дослідженню особливостей тлумачення права в різних правових системах. Проаналізовано різні підходи щодо визначення поняття тлумачення права та деяких його особливостей на прикладі англо-американської, романо-германської та релігійної правових систем.

Ключові слова: тлумачення права, інтерпретація, з'ясування, роз'яснення, правова система.

Статья посвящена исследованию особенностей толкования права в различных правовых системах. Проанализированы разные подходы к определению понятия толкование права и некоторых его особенностей на примере англо-американской, романно-германской и религиозной правовых систем.

Ключевые слова: толкование права, интерпретация, уяснение, разъяснение, правовая система.

The article investigates the features of interpretations of law in different jurisdictions. Different approaches regarding the definition and interpretation of the rights of some of its features on the example of Anglo-American, the Roman-Germanic religious and legal systems.

Key words: explanation of the law, interpretation, clarification, explication, legal system.

Постановка проблеми. Тлумачення права є необхідним та важливим елементом механізму правового регулювання в сучасному суспільстві. Формування правової держави передбачає існування надійного механізму застосування юридичних норм, який об'єктивно засновується на правильному розумінні діючих правових приписів, встановленні їх точного змісту, визначення місця в системі правового регулювання. Сучасне українське законодавство характеризується бурхливими темпами розвитку та деякою хаотичністю, тому проблема тлумачення права та закону має актуальний характер.

Тлумачення норм права повинно мати на меті правильне, точне та єдине розуміння й застосування закону, виявлення його сутності, яку законодавець вклав у словесне формулювання. В процесі тлумачення встановлюються зміст та сфера дії нормативного припису, його мета та суспільна спрямованість, місце в системі правового регулювання та інше.

Основою стабільності будь-якої держави є офіційне тлумачення юридичних норм, яке здійснюється суб'єктами публічної влади. Юридична сила офіційного тлумачення передбачає обов'язковість результатів тлумачення при застосуванні норм права судовими та виконавчими органами, але в нашій державі цей процес не регламентований детально. Правозастосовна діяльність без тлумачення діючих норм, в принципі, доволі проблематична. Дослідження юридичних фактів, виявлення праввідносин, оцінка доказів, визначення виду та розміру покарання ґрунтуються на інтерпретації матеріальних та процесуальних норм.

Для того, щоб уникнути помилок у застосуванні норм права в сучасній Україні, потрібно вивчати досвід зарубіжних країн, аналізувати позитивні

напрацювання та спробувати запозичити деякі елементи практики тлумачення норм права в сучасних країнах світу.

Стан дослідження. Вагомий внесок у розроблення теоретичних аспектів тлумачення норм права зробили С. Алексєєв, А. Венгеров, Ю. Власов, Л. Воеводін, М. Вопленко, А. Заєць, О. Зайчук, С. Кечек'ян, С. Комаров, В. Копейчиков, О. Копиленко, В. Котюк, М. Марченко, П. Недбайло, М. Онішук, А. Піголкін, П. Рабінович, Ю. Тодика, В. Хропанюк, О. Черданцев, Ю. Шемшученко, Г. Шершеневич та інші. Але вітчизняних досліджень проблем тлумачення норм права в різних правових системах світу, на жаль, не існує.

Мета дослідження. Метою цієї публікації є аналіз особливостей тлумачення норм права в різних правових системах (на прикладі деяких країн світу).

Основний зміст дослідження. Правова система будь-якої країни являє собою сукупність взаємопов'язаних між собою елементів системи права та засобів його реалізації, при цьому одним із елементів правової системи більшість дослідників називає юридичну практику. Юридична ж практика являє собою діяльність правотворчих, правозастосовних та правоохоронних органів, яка неможлива без тлумачення права. Правові системи, як відомо, в теорії права класифікують за певними критеріями, на яких ми не будемо зупинятися в даному дослідженні. Буде зроблена спроба дослідити певні особливості тлумачення права в англо-американській, романо-германській та релігійній правових системах.

Англо-американська правова система – це сукупність національних правових систем, які склалися на основі визнання судового прецеденту як головного джерела права. Провідними країнами в цій правовій

системі, звичайно, є Великобританія та США. Зупинимся на характеристиці деяких аспектів тлумачення у цих державах.

Особливості тлумачення англійського права обумовлені взаємодією домінуючого джерела права – судового прецеденту – із іншими формами британського права, насамперед, статутами та звичаями.

Англійська доктрина тлумачення складається з правил презумпції, лінгвістичних максим, законів про інтерпретацію, прецедентів, допоміжних засобів та підходів [1, с. 54]. Така система тлумачення зобов'язує інтерпретатора аналізувати норму права творчим шляхом, застосовувати її до конкретних правовідносин, обирати оптимальне рішення не тільки з точки зору тексту статуту, але й спираючись на право справедливості та загальне право. В англійській доктрині тлумачення права був сформований відомий принцип: право – це насамперед розум (*lex est a liquid rationis*) [1, с. 5].

У теорії британського права процес тлумачення права поділяють на дві стадії: інтерпретацію та тлумачення у вузькому розумінні [1, с. 53]. Інтерпретаційна діяльність передбачає лише інтелектуальну діяльність з розкриття змісту правового акту, а під тлумаченням розуміється вже безпосередньо діяльність з роз'яснення незрозумілих положень. Можна в даному аспекті провести аналогію з виокремленням подібних стадій у вітчизняній теорії права: з'ясуванням та роз'ясненням, тобто інтерпретація подібна з'ясуванню, а тлумачення – роз'ясненню правових норм.

Проте у Великій Британії під тлумаченням розуміють не лише інтелектуальну діяльність, яка спрямована суб'єктом тлумачення у зовнішнє середовище, а й та, що формулює нове, порівняно з текстом тлумачення, положення. Тлумачення тут завжди має зв'язок з конкретним правовідношенням.

У США виокремлюють механістичну та конструктивну концепції тлумачення права [2, с. 89]. Перша виходить з того, що ресурси для розкриття змісту норми права можуть міститися лише у самому законі, та якщо у ньому виявляються певні недоліки, то єдиним засобом подолання цих недоліків буде внесення поправок у процесі правотворчості [3, с. 22]. Друга концепція передбачає, що текст закону є лише відправною точкою для подальших логічних побудов. Васковський Е.В. також розрізняє тлумачення та логічний розвиток норм права, при цьому до тлумачення він відносить вибір варіанту розуміння правової норми у тих випадках, коли неможливо зробити однозначний висновок, який ґрунтується на підставі презумпції, певних припущень, принципів доцільності та справедливості [4, с. 89].

Окремо в США виділяють особливі методи тлумачення Конституції. Хоча сам текст Конституції США 1787 року не містить положень про право її тлумачення Верховним Судом, але у рамках судового нагляду, який він здійснює з 1803 року, з'ясування змісту конституційних норм є необхідною передумовою для прийняття рішень про відповідність того чи іншого акту Конституції Сполучених Штатів

[5, с. 90]. Конституційна діяльність Верховного Суду США дає можливість виокремити декілька методів тлумачення Конституції: метод прямого або буквального тлумачення норм права, який передбачає насамперед лінгвістичне дослідження тексту, історичний метод, який встановлює умови прийняття закону та справжні наміри законотворця, та так званий «вільний» метод тлумачення права, який дає можливість судді висказати свою точку зору [5, с. 91-92]. Причинами використання даного методу в США є, з одного боку, специфіка загального права (висока роль суду та першочергове значення прецедентів), а з іншого – в так званій доктрині «живої» Конституції [5, с. 93].

Тобто можна стверджувати, що в країнах англо-американської правової системи суди відіграють провідну роль у процесі тлумачення права; судді мають право висловлювати власну думку щодо змісту правової норми, на яке можливо посилалися у правових прецедентах.

Інша ситуація з основними положеннями доктрини тлумачення права в країнах романо-германської правової системи. Романо-германська правова сім'я являє собою сукупність національних правових систем, насамперед країн континентальної Європи, яка склалася на основі рецепції римського права та характеризується абстрактністю правових норм. Ми розглянемо дану правову сім'ю на прикладі Німеччини та Франції, які є провідними державами в сфері права в романо-германській правовій системі.

У Німеччині визнається необхідність тлумачення права як юридичної теорією, так і практикою. Тлумачення права тут сприймається як мета інтерпретації та необхідний елемент правозастосування у зв'язку з тим, що правові норми є абстрактними та потребують конкретизації [6]. В німецькій юридичній літературі тлумачення права розуміють як уточнення, розвиток і розширення поняття та роз'яснення як безпосередньо тексту правової норми, так й прихованого змісту [6]. Таким чином, даний термін означає активний процес, у результаті якого текст правової норми стає доступним для розуміння. Для позначення тлумачення як процесу, його методів та результатів використовується термін «інтерпретація», тобто він у Німеччині має більш широкий зміст, ніж у країнах англо-американської правової системи. При цьому виокремлюють юридичну та судову інтерпретації [6]. Також юридичною наукою розроблені власні канони інтерпретації, які застосовуються на практиці.

Застосування права в цій країні залежить від результатів інтерпретації, вимог справедливості, намірів законодавця та ін. При цьому останнє слово залишається за суддями, які вільні у висловлюванні своєї думки, але не повинні втручатися в компетенцію законодавця згідно з теорією розподілу влад. Деякі автори розрізняють суб'єктивну та об'єктивну теорії тлумачення [6]. Суб'єктивна теорія виходить з того, що будь-який нормативно-правовий акт залежить від волі суб'єкта правотворчості, тому в процесі тлумачення необхідно виявити реальні наміри творця. Об'єктивна теорія ґрунтується на тому, що

закон має сенс, який є доступним для з'ясування, тобто закон завжди пов'язаний із правовідносинами, тому його тлумачення необхідно здійснювати, виходячи із умов його застосування. Суддівське ж тлумачення в Німеччині засновано на принципі, що жоден суддя не може буди примушений до застосування закону, який суперечить праву [6].

Згідно з французькою концепцією тлумачення, воно завжди має суб'єктивний характер, тому що зміст норми, яка створюється в процесі тлумачення, не відображає об'єктивний сенс правового тексту, а завжди містить волю суб'єкта тлумачення, який повинен обрати одне з можливих значень тексту правової норми [7, с. 332]. Також зазначається, що суддя має право власного тлумачення правової норми, яку він повинен застосувати, тобто можна сказати, що він наділений владними повноваженнями щодо тлумачення права. Тобто й французькі теоретики права (наприклад, М. Тропер) пов'язують тлумачення права з його застосуванням, та стверджують, що абстрактний закон не може самостійно врегулювати суспільні відносини, для цього необхідно втручання суб'єктів тлумачення, які повинні буди наділені особливими повноваженнями [7, с. 333]. Об'єктом тлумачення вважається при цьому не саме норма права, а її текст, який може містити у собі різний зміст. Жодна з норм, які створюються в процесі тлумачення, не мають об'єктивного змісту, то повинні застосовуватися в залежності від конкретної життєвої ситуації. Таким чином, сучасна теорія права у Франції виходить з того, що закон без застосування не має жодного об'єктивного сенсу, усі правові тексти є абстрактними та невизначеними, а їх значення встановлюється лише у процесі тлумачення. Ця теорія, на наш погляд, досить суперечлива, вона надає перевагу не законодавцю, а суб'єкту правозастосування та, відповідно, суб'єкту тлумачення, але позитивним моментом є те, що вона пов'язує право із правовідносинами та надає йому динамічного характеру.

У країнах релігійної правової системи тлумачення права відіграє особливу роль, так склалося історично та пов'язане насамперед із застосуванням релігійних текстів як джерел права. Ми зупинимось на деяких особливостях тлумачення права в мусульманських державах та Ізраїлі як найяскравіших представників релігійної правової системи. Визначення країн мусульманського права було подане в іншому дослідженні [8, с. 41]. В мусульманському праві процес тлумачення правових текстів називають іджтихат (з

арабської – «зусилля», «працьовитість»), який визначається як незалежна та оригінальна інтерпретація проблем, що не розкриваються в основних джерелах права [9]. Під цим розуміють діяльність юристів, так званих муджтахидів, які приймають рішення за рахунок особистих зусиль та міркувань, що вимагає глибокого знання богослов'я та релігійно-правових текстів [10]. По суті, муджтахид є ісламським вченим, який компетентний у інтерпретації мусульманського права. Тобто можна сказати, що в багатьох випадках мусульманське право втрачає сенс без його тлумачення. Тлумачити мусульманське право необхідно ще й тому, що норми мусульманського права вважаються такими, що мають божественне походження, а тому й незмінними та вічними. Юристи таким чином можуть самі створювати правові норми, лише спираючись на релігійні джерела та керуючись принципом свободи тлумачення. Саме тому процес тлумачення права пов'язаний із діяльністю особливої категорії юристів, які формують доктрину мусульманського права та мають великий вплив на його застосування.

Ізраїль також відносять до релігійної правової сім'ї, хоча й право Ізраїлю в останні роки піддалося так званій «вестернізації». Але до сучасного часу джерела іудейського права мають велике значення в процесі регулювання суспільних відносин. Ми не будемо зупинятися в даному дослідженні на характеристичні джерел іудейського права, але зазначимо, що одним із важливих його джерел є Талмуд, а його юридичною складовою – Галаха [11, с. 114]. Самостійним джерелом іудейського права називають Мідраш [11, с. 149], який є безпосередньо тлумаченням та коментарями Галахи. Потрібно також зазначити, що рішення іудейських судів, які є незалежним тлумаченням іудейського права згідно з принципом справедливості, є також самостійним джерелом права.

Висновки. Розглянувши зарубіжний досвід в питаннях тлумачення права, варто ще раз підкреслити фундаментальність даної тематики: незважаючи на різноманітні підходи до різних правових систем, вони мають спільну мету, якої служить правильне з'ясування змісту принципу або норми права для себе і роз'яснення його для інших, що в кінцевому рахунку сприяє формуванню належної практики правозастосування та регулювання сформованих правовідносин. Але необхідно визначити, що в розглянутих країнах дуже важливе значення має діяльність суддів та суддівське розуміння права в процесі тлумачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Тонков Е.Н. Толкование закона в Англии / Евгений Тонков. – М.: Издательство «Алетейя», 2013. – 356 с.
2. Лафитский В.И. Основы конституционного строя США / Владимир Лафитский. – М.: Издательство «Норма», 1998. – 272 с.
3. Мингазов Р.Ш. К вопросу о правовой природе толкования норм права: общетеоретический аспект / Р.Ш. Мингазов // Государство и право: теория и практика: материалы междунар. науч. конф. (г. Челябинск, апрель 2011 г.). – Челябинск: Два комсомольца, 2011. – С. 20-24.
4. Васьяковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов: Для начинающих юристов / Евгений Васьяковский. – М.: Бр.Башмаковы, 1913. – 158 с.
5. Лузин В.В. Методы толкования Конституции в деятельности Верховного Суда США / В.В. Лузин // Государство и право. – № 10. – 1997. – С. 90-93.
6. Недилько Ю.В. Особенности толкования права в Германии: взаимодействие теории и практики / Юлия Недилько //

Евразийский юридический журнал. — № 10 (89). — 2015. — Режим доступа : http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=7914:2015-12-23-06-15-34&catid=183:2010-12-13-11-46-22.

7. Антонов М.В. Современная теории права во Франции: реалистический подход к праву в концепции Мишеля Тропера и спор о неореализме в толковании / М.В. Антонов // Российский ежегодник теории права, 2011. — 2012. — № 4. — С. 321-345.

8. Саміло Г.О. «Мусульманське право» та «право мусульманських країн»: питання співвідношення понять» / Г.О. Саміло // Порівняльно-аналітичне право. — № 5. — 2014. — С. 40-42.

9. Ijtihad. Islamic law [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.britannica.com/topic/ijtihad>.

10. Ijtihad [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://en.wikipedia.org/wiki/Ijtihad>.

11. Элон М. Еврейское право. Часть первая / Менахем Элон. — Иерусалим: Амана, 1989. — 333 с.

УДК 340.155 (343.8)

В'ЯЗНИЧНА СИСТЕМА ФРАНЦІЇ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН PRISON SYSTEM OF FRANCE: PERIODS OF FORMATION AND CURRENT STATUS

Сокальська О.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри загальноправових дисциплін
Інституту кримінально-виконавчої служби*

Лука Д.С.,

*слухач магістратури юридичного факультету
Інституту кримінально-виконавчої служби*

У статті розглянуто історичний розвиток в'язничної системи Франції. Досліджено та охарактеризовано етапи її становлення. Визначено правові засади функціонування установ виконання покарань на сучасному етапі.

Ключові слова: в'язнична система, Франція, тюремне ув'язнення, арештні будинки, центральні й департаментські тюрми.

В статье исследованы проблемы формирования тюремной системы Франции. Дана характеристика этапов ее развития. Определены правовые основы функционирования учреждений исполнения наказаний на современном этапе.

Ключевые слова: тюремная система, Франция, тюремное заключение, арестные дома, центральные и департаментские тюрьмы.

In the article it is considered historical development of prison system of France. The author has studied and characterized its establishing stages. The legal principles of correctional institutions operating at present have been defined.

Key words: prison system, France, imprisonment, detention homes, central and departmental prison

Постановка проблеми. На сучасному етапі формування української держави набули особливого значення питання вдосконалення вітчизняної пенітенціарної системи відповідно до світових вимог. Це актуалізується загальними інтеграційними процесами, гуманізацією системи здійснення покарань й зумовлює необхідність звернення до досвіду зарубіжних країн, в'язничні системи яких еволюціонували починаючи з кінця XVIII ст. Їх особливості та відмінності багато в чому пояснюються історичними витоками, без вивчення яких неможливо зрозуміти проблеми в сфері виконання покарань, що існують на сучасному етапі, та майбутні перспективи.

Метою даної статті є визначення та характеристика основних етапів розвитку в'язничної системи Франції, а також правових та організаційних засад функціонування установ виконання покарань у вигляді позбавлення волі на сучасному етапі.

Стан дослідження. Актуальність даної проблеми зумовлена не лише пенітенціарною рефор-

мою, що триває в Україні, але й браком спеціальних досліджень в'язничних систем зарубіжних країн. У навчальному посібнику «Порівняльне кримінально-виконавче право» розглянуто лише окремі види покарань за французьким кримінальним законодавством [2], у підручниках з кримінально-виконавчого права французька пенітенціарна система згадується побічно. Натомість історіографія проблеми формування в'язничної системи у XIX – на початку XX ст. представлена значною кількістю робіт, зокрема М. Фуко [1], М. Галкіна-Враського [3], М. Гернета [4], Д. Дріля [5], М. Зарудного [6], Н. Ламанського [7], П. Ткачова [8] та ін. Історія розвитку системи виконання покарань частково розглянута в статті радянського вченого Ю. Калініна [9]. Автор, аналізуючи пенітенціарну систему Франції 70-х років XX ст., оцінює її здобутки досить критично, особливо щодо ресоціалізації засуджених та «гуманізації» процесу відбування покарання в капіталістичних країнах. Базуючись здебільшого